

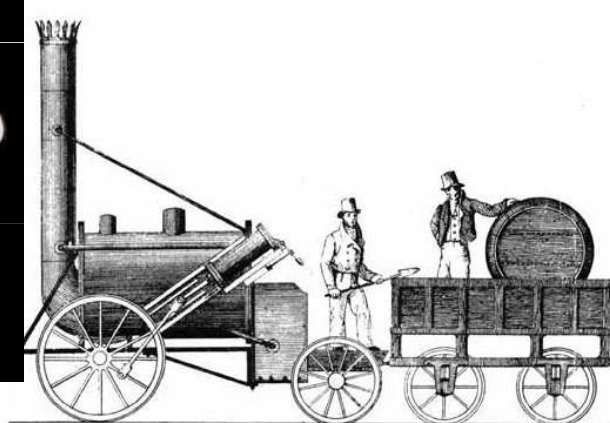
Přednáška č. 6

Demografický přechod a II. Demografický přechod

Demografický přechod

- Proces **demografické reprodukce je relativně velmi stabilní a jednoduchý**, ve srovnání s reprodukci vývojově složitějšími, jako jsou ekonomická či sociální reprodukce.
- Široké vnitřní (biologické) i vnější (ekonomické, sociální, geografické) **podmíněnosti demografické reprodukce vedou jednak k opakování jejího charakteru** (biologické podmíněnosti), ale v pozdější době, v souladu s hlubokými změnami ve vnějších podmínkách (rozvoj výrobních sil, celková modernizace a dynamizace společenského vývoje) také k tak **výrazným změnám v reprodukčním chování**, že **demografická reprodukce sama prošla procesem demografické revoluce**.

- Základem prakticky všech změn (i demografických) v posledních **třech stoletích** je dynamický **rozvoj nezemědělských výrobních aktivit**
- Po rozvoji **řemesel a obchodu** následuje **rozvoj těžebního a ostatních odvětví průmyslu**, který doprovází rozvoj **dopravy a služeb**
- Procesy **průmyslové revoluce, urbanizace, zvýšení produkce potravin a vědecko-technická revoluce** jsou spojeny s významnými změnami ve společnosti **nejsou izolovanými procesy**, ale navazují na sebe a vzájemně se podmiňují

Demografické přechody

- Součástí těchto změn je i **změna reprodukčního chování lidí - demografická revoluce**
- Pokrok v zdravotní péči, růst vzdělanosti, změny v postavení žen a dětí, zlepšení životní úrovně a vývoj způsobu myšlení a morálky **změnily původní přirozený řád demografické reprodukce**
- Tyto faktory umožnily na jedné straně **snižování úmrtnosti** a na druhé straně (později a postupně) **omezování plodnosti**

- **Hodnocení dlouhodobých vývojových tendencí rozvoje lidské společnosti je vhodné posuzovat ve dvou aspektech.**
- Prvním je **všeobecné rozlišení hlavních vývojových fází rozvoje lidské společnosti**, druhou úroveň představují **podmiňující faktory tohoto vývoje**.
- Vhodný teoretický základ představuje **teorie stádií**, která je jednoduchou a přehlednou empirickou generalizací, a to i přes některé nedostatky, např.:
  - upřednostnění makroekonomické organizace společnosti nad regionálními, sociálními i demografickými aspekty organizace společnosti;
  - převažující induktivní závěry nad deduktivními;
  - převažující popisnost nad explanací apod.

- **Podle významových změn ekonomických sektorů lze dělit rozvoj lidské společnosti na 1) statickou (předindustriální období), 2) dynamickou (industriální období) a 3) organickou (postindustriální období) fázi.**
- Období před nástupem první demografické revoluce lze ztotožnit se statickou (předindustriální) fází.
- V průběhu dynamické (industriální) fáze dochází k postupnému přechodu první demografické revoluce a v průběhu organické (postindustriální) fáze nastupují změny charakteristické pro druhou demografickou revoluci.

- **Teorie novodobé demografické změny** byla poprvé v daných souvislostech (ale nikoliv ještě jako „přechod“ či „revoluce“) zmíněna již ve 20. letech 20. století americkým demografem Warrenem Thompsonem v monografii ***Population***, ve které sledoval a klasifikoval **změny a přechody v mírách plodnosti a úmrtnosti v industrializovaných společnostech** za posledních 200 let.
- Na základě **kombinací plodnosti a úmrtnosti** u různých populací vymezil **tři typy zemí s různým tempem růstu počtu obyvatel.**

- **První (skupina A) byla skupina s klesající mírou populačního růstu a čelila potenciálnímu poklesu počtu obyvatel.**
- **Přestože úmrtnost v těchto zemích byla nízká, jejich rychle se snižující plodnost byla předzvěstí nejprve stacionární a později i klesající populace.**
- **Do této kategorie byly zahrnuty země západní Evropy a zámořské země, které byly osídleny přistěhovalci evropského původu.**

- **Skupina B** se podle Thompsona skládá ze zemí, kde **poklesla míra porodnosti a úmrtnosti, ale úmrtnost zde klesla dříve a rychleji než porodnost.**
- V důsledku toho jejich **populace rostla velmi rychle až do doby, kdy klesající míra porodnosti přispěla ke stacionární a pak klesající populaci.**
- Do této skupiny byly zahrnuty **země východní a jižní Evropy.** Thompson poukázal na to, že demografická situace těchto zemí byla srovnatelná se situací zemí skupiny A o 35 až 40 let dříve.

- **Země ve skupině C, ve kterých nebyla míra porodnosti ani úmrtnosti jakkoli pod kontrolou, byly klasifikovány jako "malthusiánské,, (počet obyvatel se nevyhnutelně zvyšuje když se zvyšují prostředky na živobytí).**
- Thompson se domníval, že tato **skupina tvoří 70-75 % tehdejší světové populace.** Vzhledem k nedostatku relevantních dat, omezil svou analýzu na tři velké země, ve kterých byly k dispozici údaje: Japonsko, Indie a Rusko.
- Dále předpokládal, že **bude trvat tři až čtyři desetiletí, než mnoho zemí skupiny C přejde vývojově do skupiny B, což se ukázalo jako správná předpověď.**
- Na druhou stranu se Thompsonovy **hrubé prognózy brzkého poklesu počtu obyvatel ve skupině A ukázaly být chybné,** protože predikoval, že **míra porodnosti klesne lineárně.** To se ovšem z řady demografických, politických i ekonomických důvodů nestalo.

- Kromě Thompsonových modelů je **teorie demografické revoluce původně spojena především s pracemi francouzského demografa a politika Adolpha Landryho (1874-1956)**, který ji v ucelené podobě publikoval ve francouzštině v roce 1934 po čtvrtstoletí soustavných prací pod názvem *La Revolution Demographique*.
- Jeho **komplexní pohled na změny v demografické reprodukci se opíral o celkový pokrok, zvyšování produktivity ekonomického systému apod.**, což u předchozích analýz výkladu poklesu úrovně plodnosti většinou chybělo.
- **Snižování plodnosti bylo často vykládáno jako úpadek a nikoliv jako součást progresivního rozvoje.**

- V odborných kruzích je ovšem **plně rozvinutá teorie demografické revoluce spojována až se studií amerického demografa Franka Notesteina z roku 1945 *Population: The long view*, kde ji nazývá demografickým přechodem** (přechodným růstem).
- **Demografickou revoluci spojuje, podobně jako další odborníci, s celkovou modernizací, růstem počtu mobilního městského obyvatelstva, s rozpadem tradičních velkých rodin, změnou způsobu života, růstem individualismu apod.**
- Navázal tak na Thompsonovu práci z 20. let, kterou modernizoval a revidoval.
- Na oplátku Thompson podpořil Notesteinovy závěry ve své další práci z roku 1949 *The Demographic Revolution in the United States*, kde opět zdůraznil **výrazný vliv městské průmyslové společnosti, racionálního a sekulárního myšlení, moderní techniku, rozvoj vzdělání a emancipaci žen** – jako zásadních podmínek pro proběhnuvší proces demografické revoluce.

- **Teorie demografické revoluce byla postupně doplňována dalšími autory a vzhledem ke složité podmíněnosti tohoto procesu její výklad není a nikdy nebude jednotný.**
- **Komplikace nastává již v základní úvaze - přirozená reprodukce lidí je svou podstatou biologickým procesem a dochází-li ke změnám v reprodukčním chování lidí, jako např. v průběhu demografické revoluce, pak jsou tyto změny zásadním způsobem podmíněny sociálním systémem.**
- **Stručně shrnuto, proces přirozené reprodukce lidí je sociálně podmíněným biologickým procesem.**

Demografický přechod (někdy také demografická revoluce či tranzice) **je převratným a v historii lidstva ojedinělým procesem změny demografické reprodukce.**

- Zdeněk Pavlík (nejznámější český žijící demograf):
„Demografickou revoluci je možno co nejstručněji charakterizovat jako převratnou a v celé historii lidstva ojedinělou přeměnu charakteru demografické reprodukce, která je ve svém výsledku nejzřetelněji patrná ve změnách v úrovni úmrtnosti, porodnosti a ve věkové struktuře jednotlivých populací.“

- Demografický přechod vzniká na určitém stupni společenského rozvoje a na jiném opět končí.
- Charakteristický je pro něj především **pokles hrubé míry porodnosti (resp. plodnosti) a hrubé míry úmrtnosti.**
- Klesá také **kojenecká úmrtnost**, zvyšuje se **naděje dožití**, dochází ke stabilizaci populačního růstu.
- Koncept *demografického přechodu* se tedy pokouší **zobecnit změny růstu počtu obyvatel v čase.**

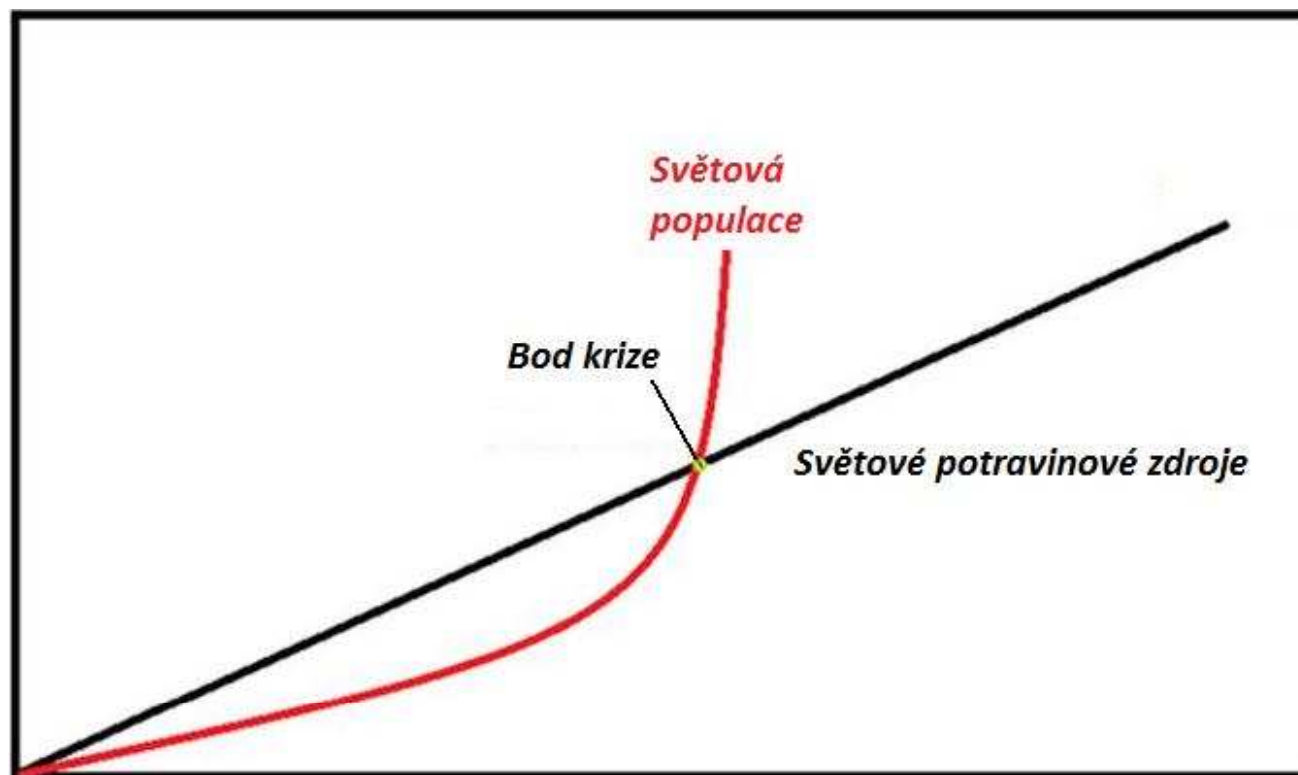
- Termín demografický přechod vystihuje skutečnost, že se jedná o **přechodné období demografických procesů, které spojuje periody relativně rovnovážného přirozeného pohybu obyvatelstva**
- **Proces demografické revoluce začíná na konci 18. století ve Francii a Anglii** (obecně v západní Evropě)
- **Určit počátek i konec tohoto procesu je však velmi obtížné**, protože k němu nedochází u celé populace současně, ale postupně u jednotlivých skupin obyvatelstva
- Také ***jednotlivé země mají svá specifika*** a neprocházejí procesem demografické revoluce ve stejnou dobu a stejně rychle

- Populace **Země v 18. století vzrostla o 40 %, obyvatelstvo Evropy se zvětšilo dokonce o 54 %**
- Je třeba si populační růst zasadit do kontextu - **celý proces proběhl v západní, severní, jižní a části střední Evropy přibližně v letech 1780-1940**
- Bylo to **období modernizace a průmyslové revoluce**, která odstartovala nejen proces industrializace, ale i urbanizace, sociálních a kulturních změn, růst vzdělanosti..

- **Co však bylo příčinou tohoto nebývalého populačního růstu?** Na to se snažili odpovědět demografové, kteří tuto odpověď formulovali do teorií demografického přechodu..
- např. Anglický pastor a ekonom **Robert Malthus** ve svém „Eseji o principu populace (1789)“ vyjádřil **obavy nad růstem populace**
....považoval ho za neudržitelný a neslučitelný s možnostmi společnosti zajistit **zdroje obživy** (malthusiánství)

Malthusova teorie zdrojů

Zdroje: Malthus (1798; předělané vydání z roku 2002)

- Společnosti se vyvíjí od **1) primitivních**, kde je ekonomickými faktory **omezována pouze mortalita a populace se snaží maximalizovat svou velikost na(d) úrovni ekonomických možností...**

- ...až po **2) moderní, vyspělé** s vysokou úrovní ekonomické produkce, kde je však **velikost populací pod úrovní ekonomických možností**, protože egoistická touha po vysoké životní úrovni vede k **vědomému omezování porodnosti**

- **Podle teorie demografického přechodu vývoj populace probíhá ve čtyřech fázích demografických režimů a podstatou růstu populací je zejména pokles úmrtnosti způsobený zvyšující se životní úrovní a kontrolou nad nemocemi.**

1. fáze: (před přechodem)

- **pro tuto fázi jsou charakteristické vysoká míra porodnosti i vysoká míra úmrtnosti, hodnoty se pohybují kolem 40 ‰,**
- **moderní medicína není zdaleka rozvinuta, standardy osobní hygieny jsou na velmi nízké úrovni,**
- **obě míry kolísají podle aktuálních okolností, daleko více ovšem úmrtnost (epidemie, války, hladomory),**
- **v populaci je velmi malý podíl osob ve vyšším věku a populační růst stagnuje,**
- **v této fázi se dnes už prakticky žádné země nenachází (úmrtnost klesá již i ve střední a východní Africe).**

2. fáze: (období přechodu I)

- **tato fáze se vyznačuje nadále vysokými hodnotami míry porodnosti, ale již výrazným poklesem míry úmrtnosti,**
- **modernější medicínské techniky a vyšší hygienické standardy vedou ke snižování úmrtnosti, zejména té v nízkém věku (kojenecká, dětská),**
- **dochází k nárůstu podílu dětí v populaci a k velkému populačnímu růstu,**
- **v této fázi dnes nalezneme např. některé země subsaharské Afriky (Niger, Tanzanie, DR Kongo a další) či jihozápadní Asie (např. Afghánistán).**

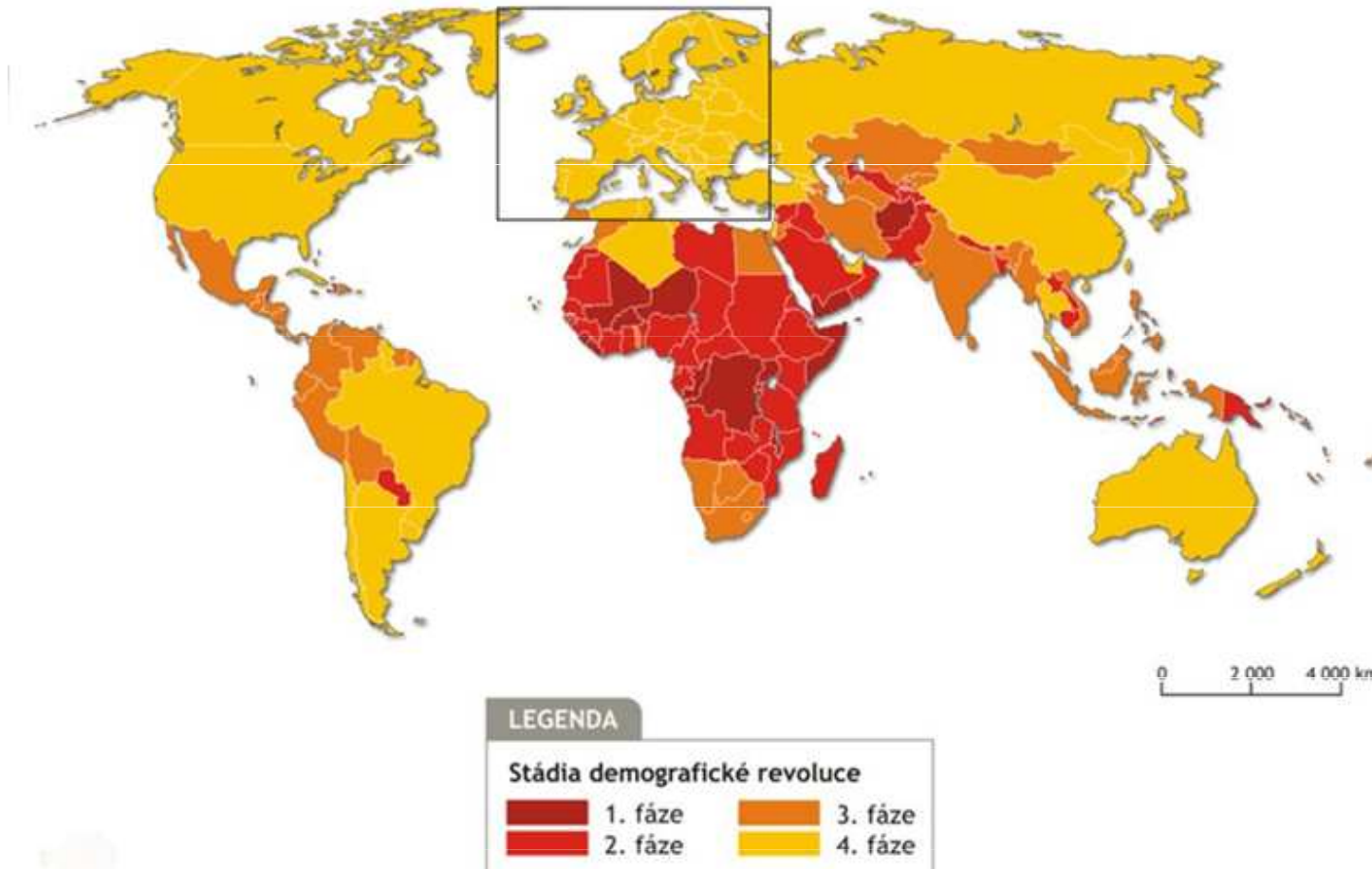
fáze: (období přechodu II)

- tato fáze je charakteristická mírnějším poklesem a následným ustálením míry úmrtnosti na nízké úrovni a poměrně prudkým poklesem míry porodnosti,
- v důsledku sílící suburbanizace, ekonomického a sociálního tlaku na méněčetnou rodinu (dvě děti) se porodnost postupně snižuje, a to téměř až na úroveň úmrtnosti,
- dochází také ke značným migracím, např. z populačně rostoucí Evropy (2. polovina 19. a přelom 19. a 20. století, ale i později) do USA,
- podíl dětí v populaci začíná klesat, zatímco podíl dospělých v produktivním věku se zvyšuje,
- populace stále roste, ale daleko méně než v předcházející fázi,
- v této fázi se nachází mnoho zemí v Asii, Latinské Americe a Karibiku (např. Indie, Brazílie či Dominikánská republika)
- druhá a třetí fáze jsou příznačné pro tzv. (první) demografický přechod a de facto tvoří vlastní přechodovou fázi.

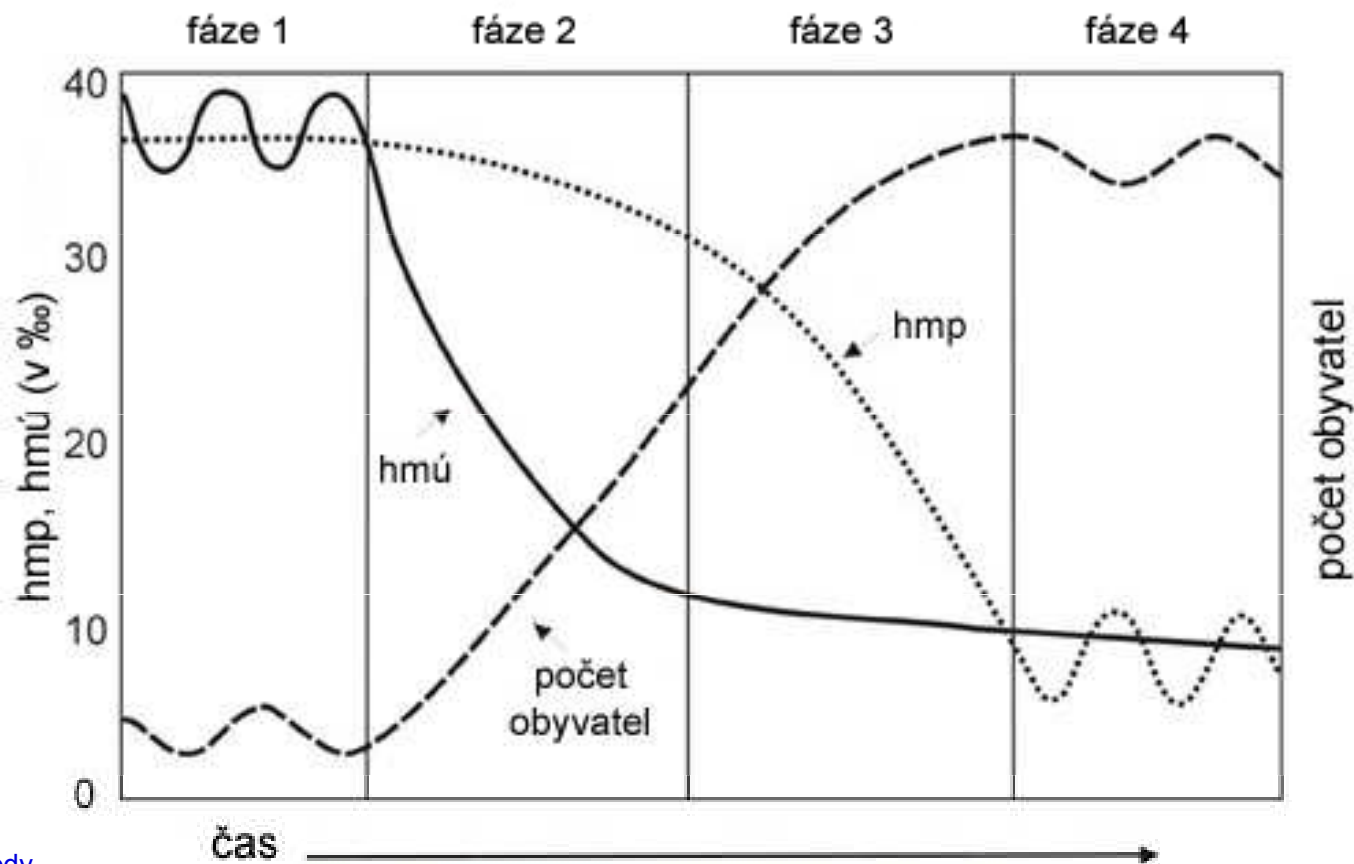
4. fáze: (po přechodu)

- **jedná se o období, v němž se míry porodnosti i úmrtnosti ustálí na nízké úrovni,**
- **na zachování nízké úrovně porodnosti a malých rodin mají vliv zejména sociální, ekonomické a institucionální faktory,**
- **úhrnná plodnost se dostává hluboko pod „záchovnou“ hranici prosté reprodukce 2,1 dítěte na ženu,**
- **podíl dětí a osob v produktivním věku se snižuje a podíl starších osob narůstá**
- **dochází k velikostní stabilizaci populace,**
- **v této fázi se dnes nachází (nebo jsou již za ní) především vyspělé země Evropy, USA, Japonsko, Kanada, Austrálie, Čína a některé země Latinské Ameriky apod.,**
- **tato fáze se označuje také jako tzv. druhý demografický přechod (viz dále).**

Fáze demografického přechodu ve světě

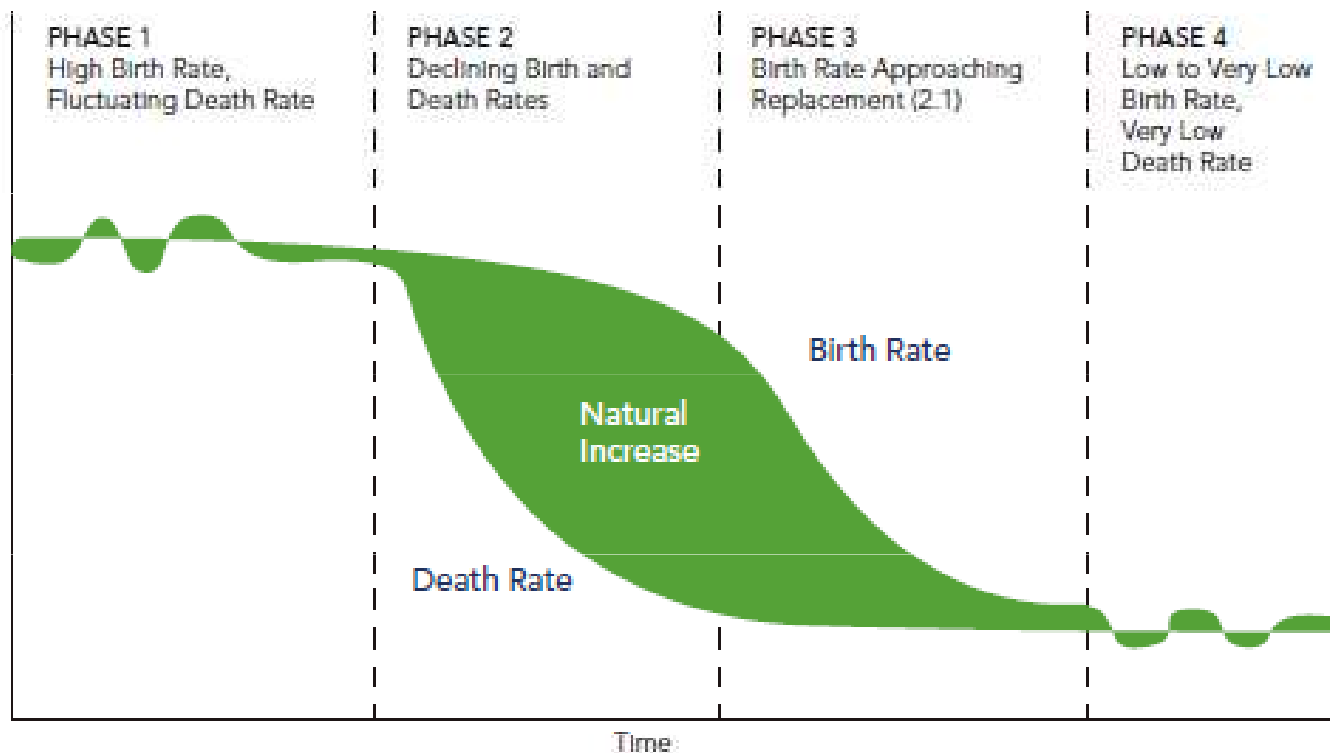

Obvykle se tedy průběh klasického demografického přechodu rozděluje do dvou a více (čtyř) fází

The Classic Phases of Demographic Transition

Notes: Natural Increase or decrease is the difference between the number of births and deaths. The birth rate is the number of live births per 1,000 population in a given year. The death rate is the number of deaths per 1,000 population in a given year.

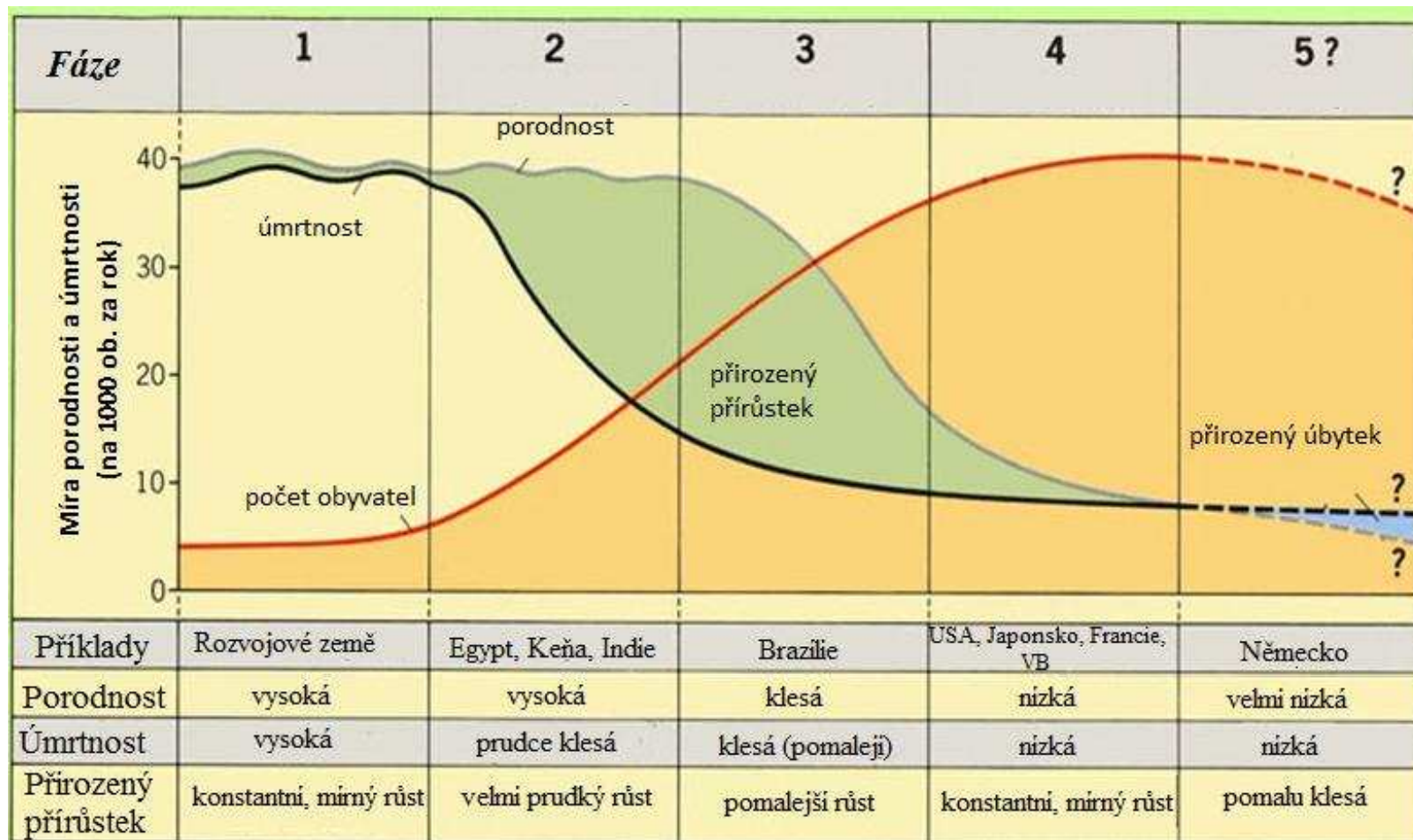
- <http://www.gapminder.org/data/>
- (crude birth rate, crude death rate)
- (total population)

Pátá fáze

- V poslední době se také často hovoří o tzv. **páté fázi demografické revoluce**
- Zda je to ovšem **reálná teorie?**, která v současnosti skutečně existuje, **nebo se jedná pouze o hypotetický model?**, který by mohl v budoucnu nastat, již není zcela zřejmé...
- V páté fázi dochází k tomu, čeho se mnozí v budoucnu obávají, což je **přirozený úbytek obyvatelstva** - lidstvo začíná vymírat

- **Porodnost** je velmi nízká a stále klesá, dokonce **se poprvé dostává pod úroveň úmrtnosti**, která je stále konstantní a dochází k **pomalému poklesu počtu obyvatel**
- Toto (pokles počtu obyvatel) **probíhá zatím pouze v některých** (vyspělých) **zemích světa** (Německo, Pobaltské státy, Ukrajina, Bulharsko, Rumunsko, Maďarsko, Chorvatsko, Srbsko, Itálie, Portugalsko, Řecko... Japonsko...)

Demografické přechody

- **Demografický přechod se neodehrál** v Evropě a dalších zemích **ze dne na den**
- **Podle stupně ekonomického a společenského rozvoje se jednotlivé fáze** postupně **objevují ve všech zemích světa** - demografický přechod tedy **probíhá značně diferencovaně**
- **Méně vyspělé oblasti a země**, v nichž byla relativně vysoká úroveň kojenecké úmrtnosti, negramotnosti a nízká úroveň industrializace i urbanizace, **následovaly v proměnách svého demografického chování své vyspělejší předchůdkyně v průběhu několika desítek let**

- **Bylo to** sice „kalendářně“ později, ale v každém případě **mnohem dříve, než se tyto země dostaly na podobnou ekonomickou a sociální vyspělost** zemí, v nichž demografický přechod začal
- Průběh přechodu byl také mnohem rychlejší, obecně platí: **čím později a v čím méně vyspělých zemích přechod začal, tím také rychleji proběhl (probíhá) či skončil**
- **Většina relativně vyspělých zemí světa je dnes ve třetí či konečné čtvrté (páté?) fázi demografického přechodu**, tzn. že u nich **proběhl nebo probíhá druhý demografický přechod**

- **Konkrétně, v nejvyspělejších zemích druhé poloviny 18. století** (Anglie – počínající průmyslová revoluce; Francie – rozvinuté zemědělství na bázi průmyslu), **trvala demografická revoluce více než 150 let, v zemích Beneluxu a Skandinávie téměř 150 let.**
- **Ve střední Evropě (Švýcarsko, Německo, Rakousko, Česká republika) trval první demografický přechod přibližně 100 let a skončil před druhou světovou válkou, ve východní a jižní Evropě trval už jen zhruba 75 let a skončil až těsně po druhé světové válce** (Caldwell, 2006; Kraeger, 2009).
- **K polovině 20. století byla demografická revoluce ukončena nejen v nejvyspělejších regionech, jako byly a jsou Evropa, Severní Amerika a Austrálie, ale i v Latinské Americe a jihovýchodní Asii.**

- V souvislosti s předchozím textem je možné doplnit, že v Evropě jsou tři populace, které jsou průběhem jejich vývoje výjimečné:

---

1) Irská populace, kde první demografický přechod skončil až na přelomu 80. a 90. let, tedy skoro „včera“. Vysvětlením tohoto procesu může být skutečnost, že Irsko bylo zemí s velmi vysokou emigrací a menším počtem obyvatel; emigrovali zejména lidé v mladém/produktivním věku, čímž se v Irsku koncentrovaly staré vzorce společenského a demografického chování.

---

2) Albánská populace, která byla celá staletí izolována od ostatního světa, nemohla přijímat žádné zásadní impulzy z vnějšku a demografický vývoj/změny se zde do značné míry zastavily.

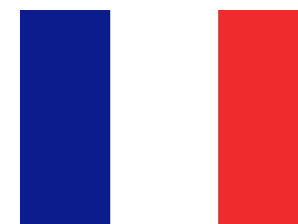
3) Romská populace, která nebyla izolována politicky, ale spíše společensky. V romské populaci začal první demografický přechod s přelomem 80. a 90. let minulého století a lze předpokládat, jeho ukončení až v příštích desetiletích.

Podle toho, jak jsou **synchronizovány změny porodnosti a úmrtnosti** v průběhu dvou fází prvního demografického přechodu, rozlišují se ***tři typy***:

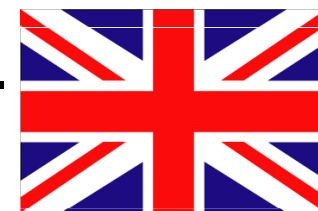
Francouzský typ

- U tohoto typu dochází k poklesu porodnosti a k zlepšování úrovně úmrtnosti téměř současně v obou fázích revoluce. Důsledkem je **relativně malý růst populace**.

Anglický typ

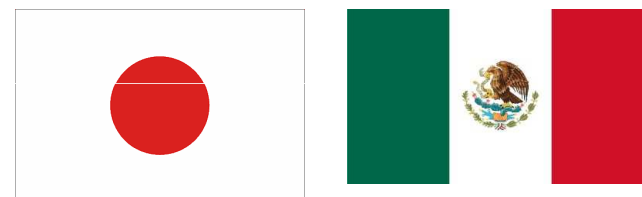
- Úmrtnost se zlepšuje v obou fázích, porodnost však v první fázi neklesá, stagnuje, což má za důsledek dosti **značný nárůst populace**. V druhé fázi pak porodnost rychle klesá.

Japonsko - mexický typ

- Dochází ke snižování úmrtnosti v obou fázích, nicméně porodnost v první fázi dokonce stoupá
- Ve druhé fázi porodnost klesá
- U tohoto typu dochází k dosti **velkému početnímu růstu populace, který však většinou trvá kratší dobu**
- Tento typ je charakteristický pro **rozvojové země**
- Jedná se o konkrétní příklad obecného pravidla, které říká, že **čím později demografická revoluce začíná, tím kratší má průběh**

Druhý demografický přechod

- Na konci historického poklesu úmrtnosti a plodnosti se v západním světě vyvinuly nové demografické jevy.
- Po poválečném populačním boomu, který nastává prakticky po každé velké krizové události, a přetrváváním institutů sňatku a tradiční rodiny jako základu pro rození dětí, **došlo v polovině 60. let k významným proměnám:** i) byly **překonány poválečné ekonomické problémy a začalo období relativního blahobytu** a ii) na trhu se **objevily nové moderní a spolehlivé formy antikoncepce**, které byly velmi rychle přijaty mladými lidmi a z prostředku na omezení počtu dětí v rodině se stal **prostředek na plánování rodičovství**.

- Vzhledem k těmto skutečnostem bylo potřebné formulovat nové teoretické rámce, které by vysvětlovaly **prvky**, jako byl **pokles a dílčí nahrazení plodnosti, systematické oddalování manželství a rodičovství, vznik alternativních forem partnerství** (nesezdaná soužití, pluralitní formy domácností apod.) a **rodičovství mimo manželství**.
- **Demografické proměny tohoto období měly tedy širší souvislosti než jen rozhodování se o počtu dětí a zda vůbec dítě mít.**
- Teorie **druhého demografického přechodu** je tedy určitým „modelem“, který jednak přijal hlavní principy omezené racionální ekonomické volby (Maslowova pyramida potřeb), ale umožnil také **autonomní posun v preferencích lidí – k ekonomickým a společenským aspektům byly přidány také ideový a kulturní posun.**

- Zatímco v pozadí **prvního demografického přechodu stály hodnoty altruismu (nezištnosti)**, neboť pokles porodnosti souvisel především s ohledem na zdraví žen a dětí, pro **druhý demografický přechod je typický především posun v hodnotách lidí - narůstající individualismus a důraz na seberealizaci jednotlivce.**
- Právě **uvedené modernizační sociální změny** – zejména individualismus jednotlivce - **ohrožily fungování „tradiční“ rodiny**, jak se ustavila v průběhu 19. století. **Některé „rodinné funkce“ byly také přebírány státem** a rodina se stala dočasnou jednotkou, dokud to bylo pro dospělé jedince výhodné.
- **Rodina přestala sloužit jako „záchranné pouto“ v době ekonomické krize, omezil se její socializační vliv.** Z důvodů individuálních nároků, které rodina měla plnit, ale dle rozvádějících neplnila, se **zvýšil počet rozvodů i jejich sociální akceptace.** **Snížil se význam** (přes odpor církve) **samotné instituce „oficiální“ rodiny** – k plození a výchově dětí není potřeba sňatku.

- Pokud bychom shrnuli předchozí informace, tak podle Van De Kaa (1987) probíhal od poloviny 60. let posun v hodnotách lidí týkajících se demografické reprodukce především těmito směry:

Posun od sňatečnosti a manželství k nesezdanému soužití

- přestává fungovat závislost mezi sňatky a porody,
- dochází k dokončení vnímání dětí jako rodinné pracovní síly, tyto se naopak stávají významným ekonomickým nákladem,
- vytvářejí se ideály málo četné rodiny, kdy na uspokojení citových potřeb rodičů postačují jeden či dva potomci,
- hovoří se o krizi klasické křesťanské rodiny.

Posun od uniformního jednotného modelu rodiny k rozličným typům rodin a domácností

- zejména pluralistické formy soužití, které netvoří pouze senioři, ale i uvědoměle bezdětné páry;
  - roste počet jednočlenných domácností zdaleka již netvořených pouze seniory po úmrtí jednoho z partnerů;
  - roste počet soužití osob stejného pohlaví.
-

Změny vztahů a vazeb uvnitř rodiny

- posun od éry, v níž bylo dítě středobodem života partnerů, k éře, kdy středobodem života je pár a potom jeho (případné) dítě.
-

Změny v používání antikoncepce

- přechod od antikoncepce jako prostředku k zabránění nechtěného početí k antikoncepci jako prostředku k racionálnímu plánování a (ne)zakládání rodiny;
  - velký vliv je připisován jejímu rychlému a masovému rozšíření v kulturně vyspělých zemích mezi mladými lidmi.
-

Posun v emancipaci žen

- roste význam hnutí za emancipaci žen, spojený jednak s cíleným vstupem žen do pracovní sféry, ale i se zákonitým nárokem na větší podíl při osobním rozhodování;
  - někdy se hovoří o „krizi otcovství“.
-

- Jak již bylo naznačeno, **termín druhý demografický přechod** byl vnesen do demografického a sociologického diskursu v reakci na novou velkou proměnu demografického chování, kterou zaznamenala ekonomicky a kulturně vyspělá Evropa od **druhé poloviny 60. let minulého století**.
- Protože již jeden demografický přechod v Evropě proběhl, tento nový dostal přídomek „druhý“.
- Termín druhý demografický přechod poprvé použili demografové Ron Lesthaeghe (Belgie) a Dirk Van De Kaa (Nizozemsko). Právě Van De Kaa (1987) stanovil počátek druhého demografického přechodu na rok 1965.

- Za **hlavní demografický rys** považoval Van de Kaa **pokles úhrnné plodnosti** z úrovně, která zaručuje alespoň zachovnou (reprodukční) hranici **2,1 dítěte na ženu**, kdy populace neroste, ale alespoň se obnoví a udržuje se rovnováha mezi narozenými a zemřelými, na **úroveň hluboce pod touto hranicí**.
- Van de Kaa **definoval i přibližný okamžik**, kdy **končí fáze prvního demografického přechodu a začíná fáze druhá, resp. druhý demografický přechod**.
- Jedná se o okamžik, kdy se **migrační saldo změní z negativního na pozitivní. Populační ztráty vytvořené přirozenou výměnou obyvatelstva jsou migrací do značné míry kompenzované**, přestože celkový přírůstek nemusí být kladný. Evropské prostředí pro další výklad preferujeme vzhledem k demografické vyspělosti, kulturní a geografické blízkosti a specifikům daným poválečným politickým uspořádáním, které vydrželo až do konce 80. let.

- Zmíněný **pokles plodnosti neprobíhal izolovaně**, ale naopak byl spojen s řadou dalších trendů. **Po roce 1965 se v evropské populaci začaly projevovat další důležité demografické trendy a změny:**

-
- pokles prvosňatečnosti, resp. obecně sňatečnosti,

  - nárůst rozvodovosti i přes rostoucí podíl nesezdaných soužití,

---

  - nárůst průměrného věku při prvním sňatku a prodloužení intervalu mezi sňatkem a narozením prvního dítěte,

---

  - nárůst průměrného věku při narození prvního dítěte i průměrného věku matek,

---

  - nárůst podílu dětí narozených mimo manželství. (Kaa Van De, 1987; Lesthaeghe, 2014)

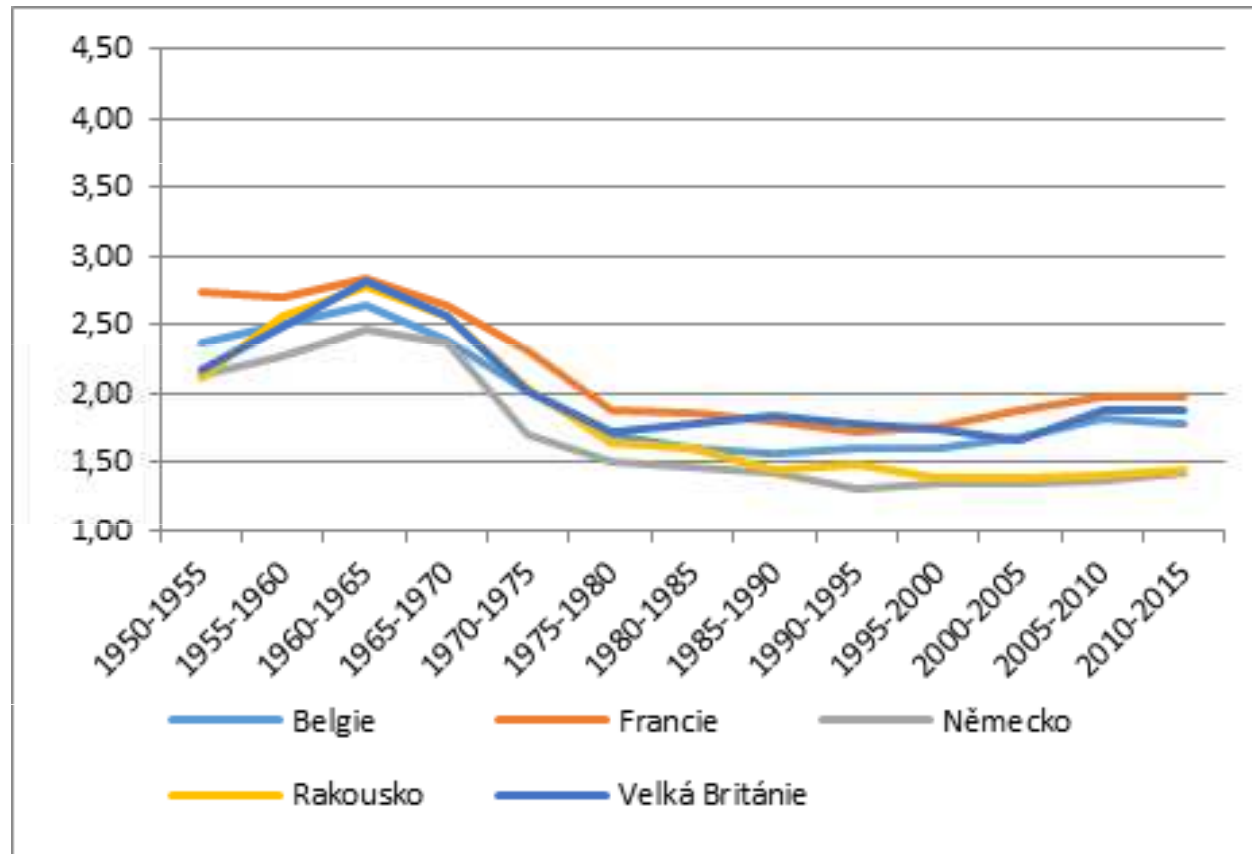

- Paralelně s novými demografickými trendy docházelo v evropské populaci také ke **společenským změnám** v podobě:

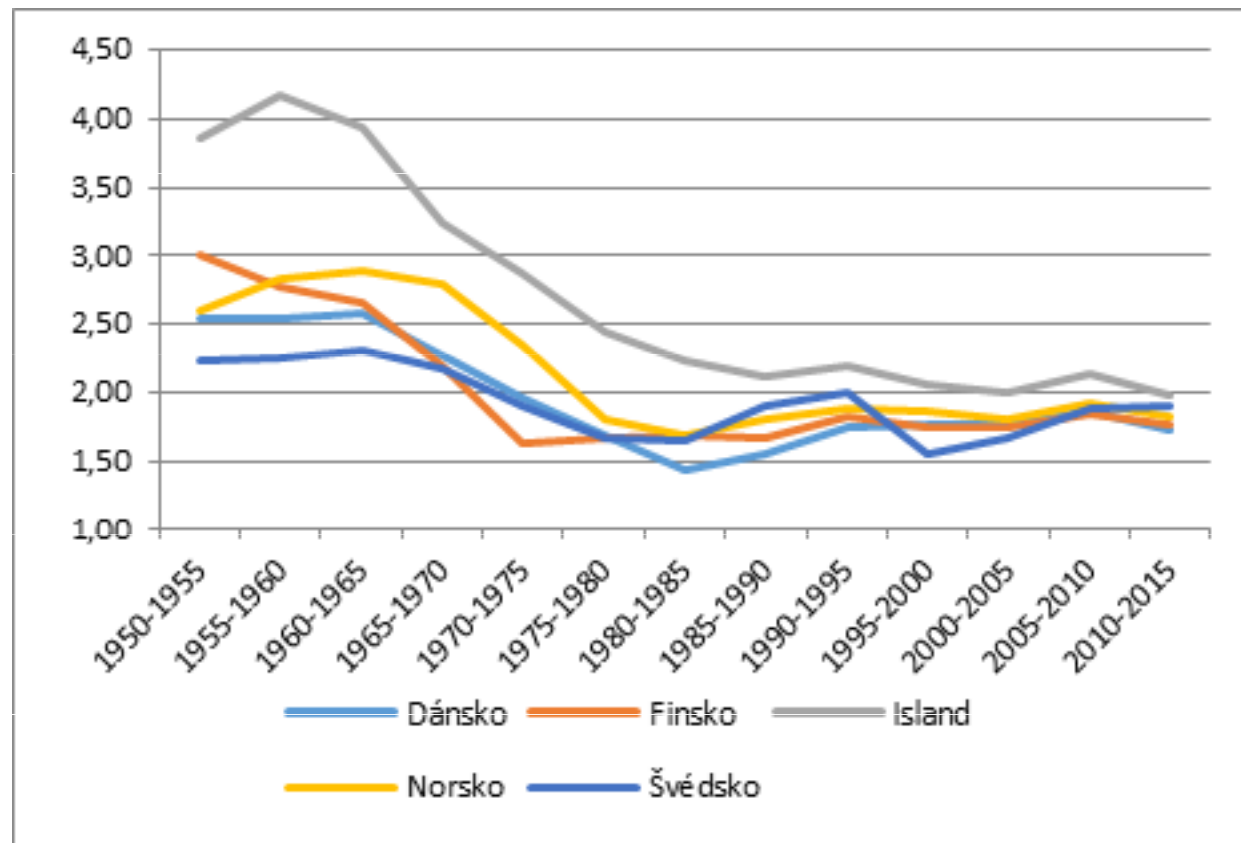
-
- růstu individualismu a seberealizace,
  - vyššího vzdělání a karierní orientace,
  - odkládání sňatků do vyššího věku či zcela nemanželských soužití,
  - pracovní i osobní emancipace žen,
  - ambicí cestovat, poznávat nové apod. (Kaa Van De, 1987; Drotován, Bleha, 2008; Zaidi, Morgan, 2017)

- **Druhý demografický přechod přirozeně nezačal a neproběhl v celé Evropě ve stejném období.** Jak již bylo naznačeno a je zřejmé i z následujících obrázků, **demografické změny v západní a severní Evropě začaly zhruba od roku 1965, v jižní Evropě zhruba o deset let později a v zemích bývalého východního bloku až na konci 80. let.**
- Z velmi vysokých hodnot úhrnné plodnosti v západní a severní Evropě (2,5 – 4 děti na ženu) se v jižní a východní Evropě tyto snižovaly jak v horní, tak dolní hranici intervalu, aby dosáhly historického minima - v České republice se na konci století jednalo o 1,13 dítěte na ženu.
- Projevila se zde tedy **časoprostorová fázová posloupnost** (období 1965-2000, postupně ve všech částech Evropy) **související s ekonomickou, sociokulturní i politickou vyspělostí.**

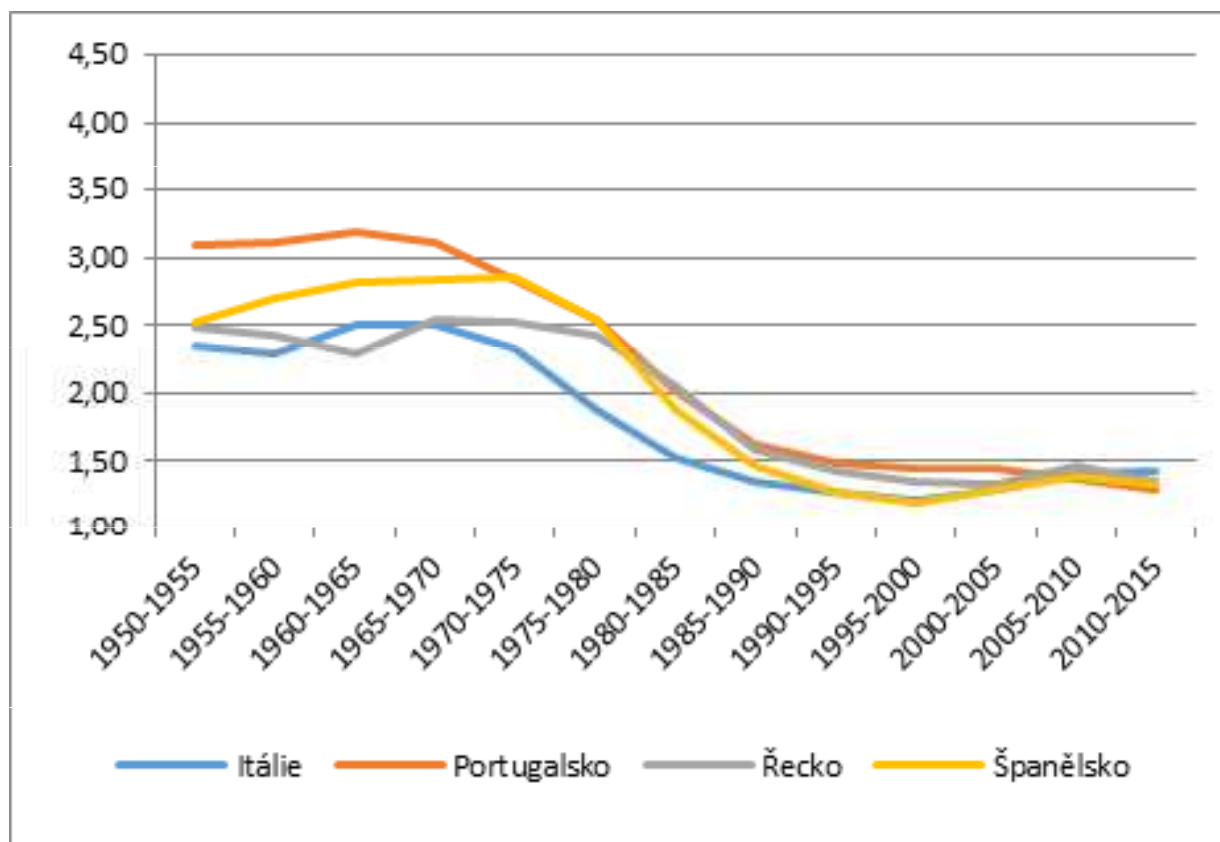
Západní Evropa

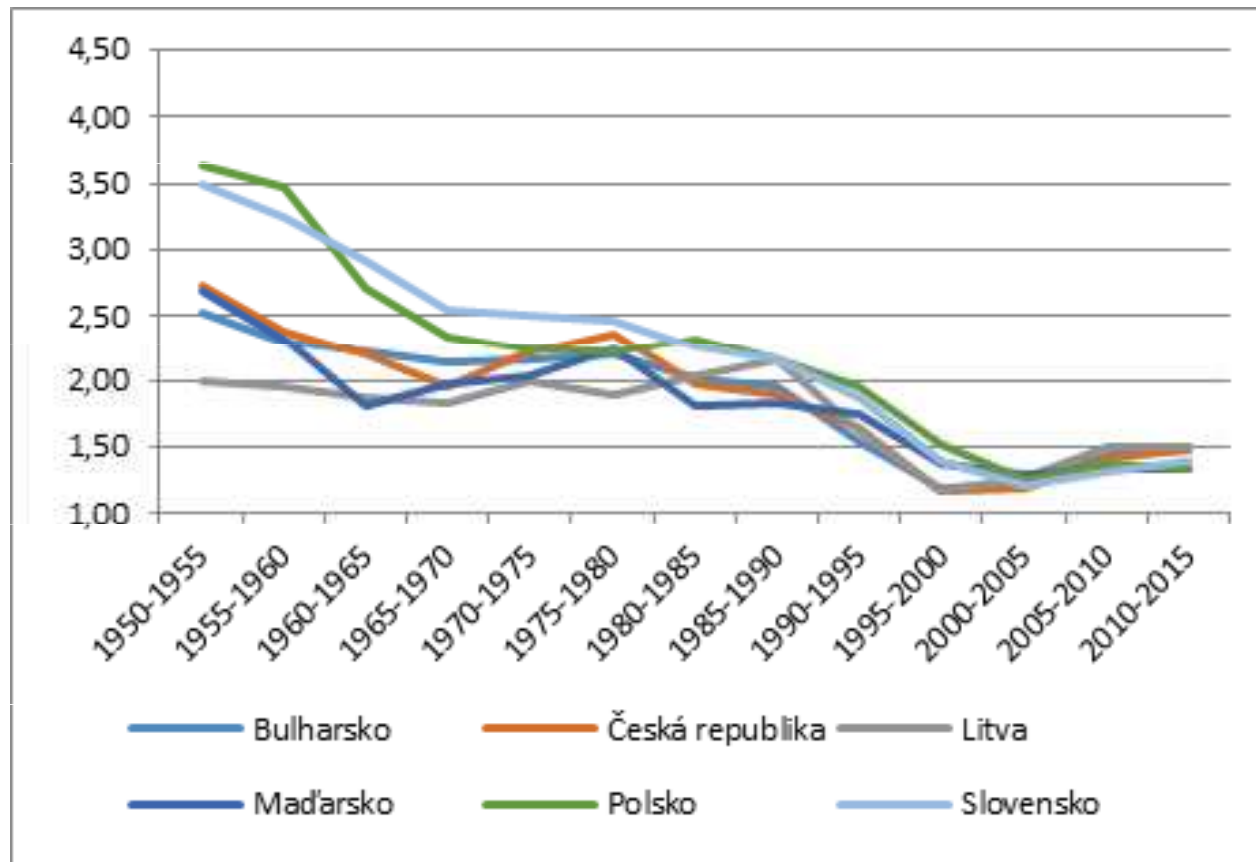
Severní Evropa

Jižní Evropa

Východní Evropa

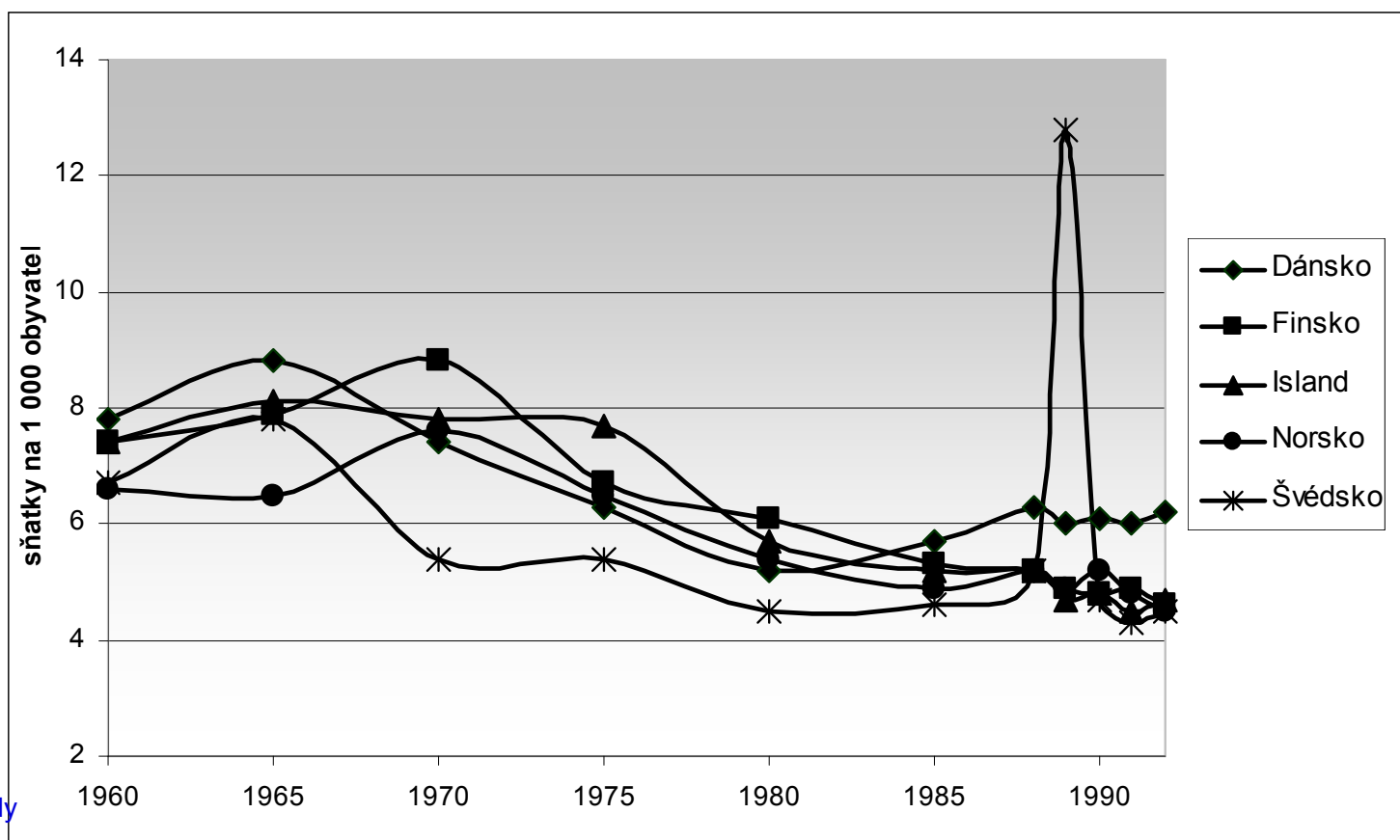
- Dalším **významným znakem druhého demografického přechodu** je postupné, ale trvalé **snižování kojenecké úmrtnosti a zvyšování naděje dožití** v důsledku soustavného růstu životní úrovně na všech kontinentech, nejrychleji však v rozvojových zemích.
- Tento jev, v kombinaci s poklesem porodnosti a dalšími demografickými událostmi, má za důsledek ***demografické stárnutí populace***.

- **Koncept druhého demografického přechodu se samozřejmě nevyhnul kritice, které vlastně čelí dodnes.**
- **Někteří odborníci uvádějí, že změny v charakteru porodnosti a sňatečnosti nebyly nijak zásadně odlišné od minulých trendů, které probíhaly v průběhu prvního demografického přechodu.**
- **Za nový prvek se považuje pouze rozšiřování užívání antikoncepčních prostředků, které byly logickým důsledkem vědeckého pokroku ve zdravotnictví.**
- **Zavádění lékařské antikoncepce se sice projevuje v reprodukčním chování populace, ale tyto změny nejsou nikterak zásadní a změny v charakteru demografické reprodukce není možné označit za „revoluční“.**

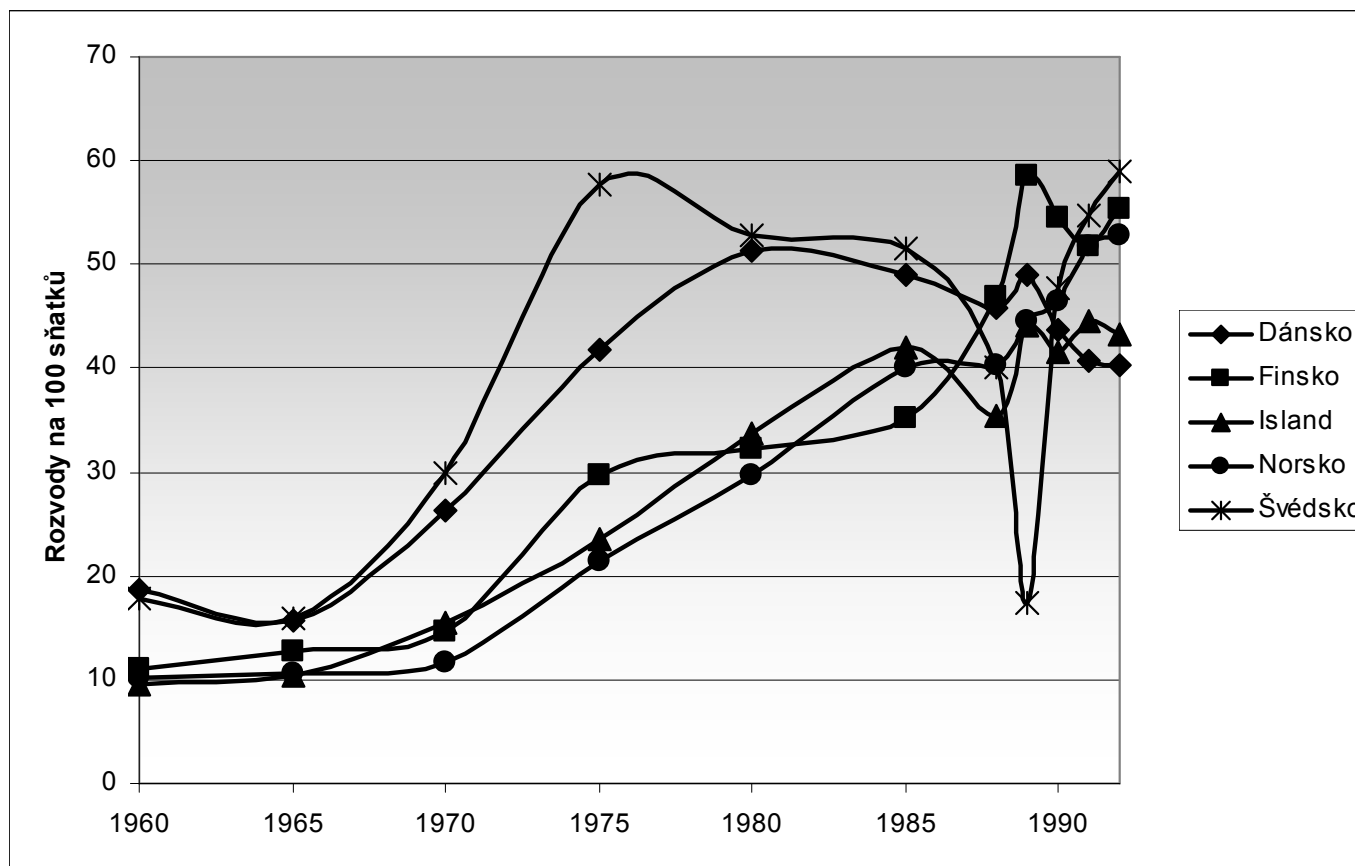
- Na rozdíl od zcela nezvratných a definitivních změn v rámci první demografické revoluce, tranzice v rámci 2. demografického přechodu nemusí být natolik trvalá a nezvratná.
- Stojí také za upozornění, že v některých státech jako např. Francie nebo Švédsko se **začala znovu zvyšovat úroveň plodnosti** a celkově se tyto země začaly vymykat předpokladům stanoveným v rámci teorie druhého demografického přechodu

Vývoj hrubé míry sňatečnosti v severní Evropě

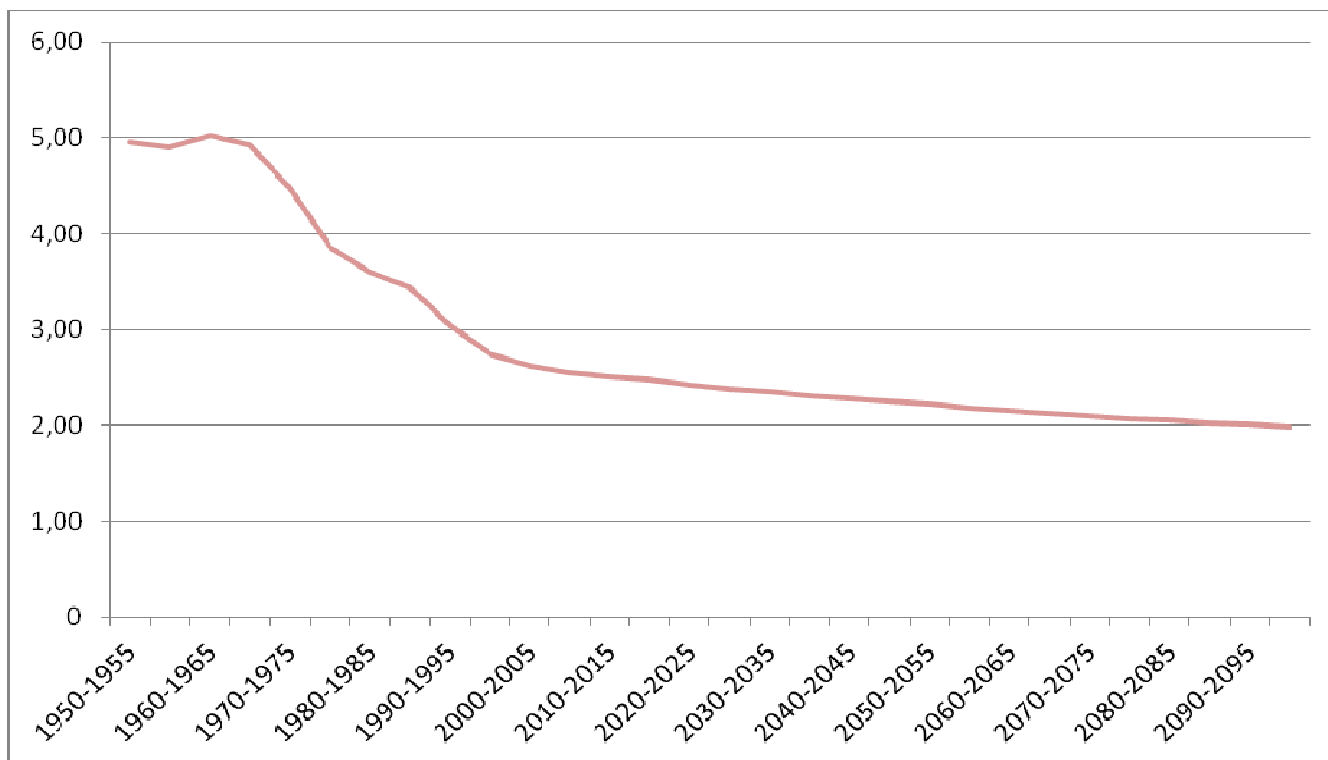

Demografické přechody

Vývoj indexu rozvodovosti v severní Evropě

Odhad vývoje úhrnné plodnosti ve světě od roku 1950 do 2100

Zdroj: UN, World population prospects, 2015

Odhad vývoje HMP a HMÚ ve světě od roku 1950 do 2100

